

Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S. H. Schwartze*

BLANKA ŘEHÁKOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Measuring Value Orientations with the Use of S. H. Schwartz's Value Portraits

Abstract: The article acquaints readers with two methods of measuring value orientations developed by S. H. Schwartz. Particular attention is devoted to the Portrait Values Questionnaire, which was used in the European Social Survey in 2002. Using the data file from the survey, the author shows how four types of 'higher order' values are represented among the Czech population and how value priorities influence a person's position in the social structure. The article also presents an international comparison.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2006, Vol. 42, No. 1: 107–128

Úvod

Na první pohled se může jevit téma tohoto příspěvku poněkud odtažitě, vhodné spíše pro psychology než pro sociology, ale není tomu tak. Hodnotové portréty byly zařazeny do dotazníku prestižního Evropského sociálního výzkumu¹ v roce 2002 i v roce 2004 a zřejmě tomu tak bude i v letech následujících. V literatuře nacházíme v posledních letech nejčastěji čtyři škály na měření hodnot – Hofstedeovu [1980; 1991] Rokeachovu [1967; 1973], Inglehartovu [1977; 1997] a Schwartzovu [1992; 1996; 2001; 2005a; 2005b]. S prvními dvěma nemám žádné zkušenosti. Inglehartovy míry materialismu a postmaterialismu v jejich 4položkové i 12položkové verzi jsou u nás dobře známé a využívané [např. Rabušic 2000; Řeháková 2001a; 2001b]. Jsou ukotveny

---

* Studie byla podpořena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky, grant LA 125 (European Social Survey) a Grantovou agenturou České republiky, grant 403/04/1219 (European Social Survey II).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Blanka Řeháková, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: blanka.rehakova@soc.cas.cz

¹ Evropský sociální výzkum (European Social Survey – ESS) je nový akademicky vedený sociální výzkum, který je navržen tak, aby zmapoval a vysvětlil interakce mezi měnícími se evropskými institucemi a postoji, názory a vzorci chování různorodého obyvatelstva Evropy. Výzkumu se účastní přibližně 20 evropských států, jedním z nich je i Česká republika. V projektu, který je řízen centrálním koordinačním týmem vedeným Rogerem Jowelem, se používá velmi rigórní metodologie. Dotazník z roku 2002 se skládá ze dvou částí, z hlavního dotazníku a z dotazníku doplňkového, který obsahuje mimo jiné i portréty hodnot. Obdobné uspořádání má rovněž dotazník v roce 2004. Projekt ESS je financován prostřednictvím 5. rámcového programu, další prostředky získává z European Science Foundation.

v teorii, respondenti jim dobře rozumějí a jsou ve smysluplných vztazích s mnoha proměnnými, které badatele zajímají. Bývají ale i kritizovány pro svou přílišnou závislost na stávajících ekonomických podmínkách [Clarke et al. 1999]. V současné době je asi nejužívanějším prostředkem k měření hodnotových orientací Schwartzovo zjišťování hodnot (Schwartz Value Survey, SVS) [Schwartz 1992], které má ambice být univerzální a úplné. Tato metoda je hojně používána sociálními psychology a těmi, kteří studují rozdíly mezi hodnotovými orientacemi různých kultur a je všeobecně respektovaná.

Autor metody S. H. Schwartz² si byl od počátku vědom, že koncept hodnoty spojuje odlišné zájmy všech vědců, kteří se zabývají lidským chováním, ať už jsou to psychologové, sociologové nebo antropologové. Jeho výzkumné projekty, které začaly koncem osmdesátých let minulého století, byly založeny velmi široce. Měly objasnit, jak jsou hodnotové priority jednotlivců ovlivněny jejich sociálními zkušenostmi, zejména pak jejich umístěním v sociální struktuře a také jejich specifickou zkušeností (tou může být například imigrace). Měly také zjistit, jak hodnotové priority ovlivňují orientace a volby chování, postoje a jednání v oblasti politické, náboženské, environmentální ap. Projekty se už od samého počátku také zaměřovaly na problematiku mezikulturních a mezinárodních rozdílů v hodnotových prioritách. Za tím účelem bylo třeba zjistit, zda existuje nějaká univerzální struktura hodnot, která by byla společná všem lidem, zda tyto hodnoty mají stejný nebo podobný smysl pro všechny, zda je tato struktura úplná. Vývoj teorie šel ruku v ruce s výzkumy prováděnými po celém světě. Teorie byla na základě výsledků z výzkumů modifikována, vyvíjel se i měřící nástroj. Tento proces, který bude dále popsán podrobněji, stále pokračuje.

Vývoj teorie

Schwartz a Bilsky [1987, 1990] vytvořili pojmovou definici hodnot, která zahrnuje pět formálních vlastností hodnot, které se v literatuře neustále vrací. Hodnoty (a) jsou pojmy nebo přesvědčení, (b) vztahují se k žádoucím koncovým stavům nebo chování, (c) přesahují specifické situace, (d) řídí výběr nebo ohodnocení chování a jevů, (e) jsou uspořádané podle relativní důležitosti. Hodnoty, chápané tímto způsobem, se liší od postojů v jejich obecnosti a abstraktnosti a v jejich hierarchickém uspořádání. K těmto formálním rysům hodnot Schwartz a Bilsky přidali ještě následující: primární obsahový aspekt hodnoty je typ cíle nebo motivačního zájmu, který vyjadřuje. Typologii různých obsahů hodnot odvodili na základě úvahy, že hodnoty reprezentují tři univerzální požadavky lidské existence: potřeby jedince jako biologického organismu, nezbytnost koordinované sociální interakce, přežití a zabezpečení zájmů skupin. Výsledkem bylo osm hodnotových typů: pro-sociální (prosocial), restriktivní konformismus (restrictive conformity), požitek (enjoyment), úspěch (achievement), zralost (maturity), samostatnost (self-direction), bezpečnost (security), moc (power).

---

² Shalom H. Schwartz je profesorem psychologie na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě.

Teorie také specifikovala soubor dynamických vztahů mezi hodnotovými typy. Činnosti konané ve snaze o dosažení každého z typů mají totiž psychologické, praktické a společenské důsledky, které mohou být v souladu nebo v konfliktu se snahou o dosažení jiných typů hodnot. Na základě výsledků získaných z výzkumů, které se konaly v sedmi značně rozdílných zemích, se ukázalo, že existuje silná evidence pro univerzalitu kompatibility mezi hodnotovými typy, které podporují bezproblémové sociální vztahy (bezpečnost, restriktivní konformismus, pro-sociální typ), dále mezi těmi, které se týkají posílení ega (úspěch, požitek) a těmi, které vyjadřují uspokojení s nebo důvěru ve svou jedinečnost (zralost, samostatnost). Silná podpora také existovala pro univerzalitu konfliktu mezi důrazem na nezávislost myšlení a jednání a konformní sebekontrolou (samostatnost proti restriktivnímu konformismu) a také mezi zájmem o druhé a sledováním osobního úspěchu (pro-sociální typ proti úspěchu). Dalším zjištěním byla skutečnost, že ve všech sedmi zemích hodnoty z typů požitek, úspěch a samostatnost tvořily v dvourozměrné projekci prostoru hodnot souvislou oblast, která se nacházela proti jiné souvislé oblasti, tvořené hodnotami obsaženými v typu pro-sociálním, restriktivní konformismus a bezpečnost. Hodnoty zralosti byly umístěny na hranici mezi těmito dvěma oblastmi.

Modifikace teorie

První modifikace teorie, ke kterým došlo na základě výsledků empirických šetření, se týkala obsahu hodnotových typů [Schwartz 1992]. Byly odvozeny dva zcela nové typy, které do té doby nebyly v literatuře zmiňovány ani empiricky studovány, a sice tradice a stimulace. Byla vznesena otázka po zahrnutí spirituality a byla navržena modifikace čtyř dřívějších typů (požitek, zralost, bezpečnost, pro-sociální). Původních osm typů se tak rozrostlo na jedenáct.

1. Samostatnost (self-direction). Definujícím cílem je nezávislost myšlení a výběru jednání, tvořivost, zvědavost. Motivační typ byl odvozen z potřeb kontrolovat a ovládat a z potřeby autonomie a nezávislosti.
2. Stimulace (stimulation). Motivačním cílem je vzrušení, novota, výzva. Typ byl odvozen z předpokladu, že k optimální úrovni aktivace je potřebná pestrost a mnohotvárnost podnětů.
3. Požitkářství (hedonism³). Motivačním cílem je požitek, rozkoš, smyslové uspokojení. Hodnotový typ byl odvozen z potřeby požitků a z potěšení, které vzniká na základě jejich uspokojování.
4. Úspěch (achievement). Definujícím cílem je osobní úspěch, který se projevuje prostřednictvím schopnosti posuzované podle sociálních standardů. Kompetentní vystupování je podmínkou pro získání zdrojů pro přežití, pro úspěšné sociální vztahy a pro úspěšné institucionální fungování.

---

³ Dříve enjoyment.

5. Moc (power). Hlavním cílem je dosažení sociálního statusu a prestiže, kontrola nebo dominance nad lidmi a zdroji. K fungování institucí je zřejmě potřebný určitý stupeň statutové diferenciacie. Aby byl tento fakt ospravedlnitelný, a aby ho lidé akceptovali, musí považovat moc za hodnotu. Moc a úspěch jsou hodnoty, které jsou zaměřené na společenskou vážnost. Zatímco úspěch zdůrazňuje aktivní demonstraci schopnosti v konkrétní interakci, moc zdůrazňuje dosažení nebo uchování dominantní pozice uvnitř obecnějšího sociálního systému.
6. Bezpečnost (security). Motivačním cílem je vlastní bezpečnost, harmonie a stabilita, ale také bezpečnost společnosti a vztahů. Tento hodnotový typ vyplývá ze základních individuálních a skupinových požadavků.⁴
7. Konformismus (conformity⁵). Definujícím cílem je sebekázeň v jednání, zálibách a popudech, u nichž je pravděpodobné, že by mohly znepokojit nebo ohrožit ostatní a porušit společenská očekávání nebo normy. Typ je odvozen z předpokladu, že jedinci potlačují sklony, které by mohly být společensky rušivé, které by ohrožovaly hladké fungování skupiny.
8. Tradice (tradition). Skupiny na celém světě vyvíjejí symboly a zvyky, které reprezentují jejich sdílenou zkušenost a osud. Tradiční způsoby chování se stávají symbolem skupinové solidarity, výrazem jedinečnosti skupiny a předpokládaným garantem jejího přežití. Často mají formu náboženských rituálů a norem chování. Motivačním cílem tradičních hodnot je respekt, oddanost a přijetí zvyků a ideálů, které ta která kultura nebo náboženství zavádí.
9. Spiritualita (spirituality). Teologové, filozofové a sociologové náboženství zdůrazňují, že základní význam tradičních přesvědčení a zvyků spočívá v tom, že dodávají životu význam a řád v reakci na zdánlivou nesmyslnost každodenní existence. Spirituální zájmy chápou jako zájmy, které se týkají nejzákladnějšího smyslu existence reality. Jestliže odpovědi na otázky po tomto smyslu patří mezi základní lidské potřeby, pak mohou spirituální hodnoty tvořit další univerzální typ. Motivačním cílem takových hodnot by mohly být vnitřní harmonie a smysl života nahlížený pomocí překročení každodenní reality.
10. Benevolence (benevolence). Toto je úžeji definovaná verze dřívějšího pro-sociálního typu. Zatímco pro-sociální typ se týkal zájmu o prosperitu všech lidí, benevolence se soustřeďuje na zájem o prosperitu těch, s nimiž jsme v každodenním styku. Motivačním cílem je zachování a zvětšení prosperity lidí, s kterými se často stýkáme.
11. Univerzalismus (universalism). Tento typ zahrnuje dřívější „zralost“ a část dřívějšího typu „pro-sociální“. Motivačním cílem je pochopení, uznání, tolerování a ochrana prosperity všech lidí a přírody. Lze ho odvodit z požadavků zajišťujících přežití. Pokud se totiž nepodaří akceptovat druhé, kteří jsou jiní a jednat s nimi spravedlivě, povede to k životu ohrožujícím střetům a neúspěch v ochraně přírody povede ke zničení zdrojů, na kterých závisí život.

---

⁴ Modifikace původního typu spočívá v tom, že do něj byly zahrnuty rovněž individuální bezpečnostní hodnoty.

⁵ Dříve restrictive conformity.

Revize původních motivačních typů a přidání nových si vyžádala formulaci nových hypotéz o dynamických vztazích mezi všemi typy. Při jejich tvorbě se ovšem uplatnily v hojně míře výsledky empirických výzkumů s původními osmi typy. Jsou-li hodnoty nazírány jako cíle, pak jejich dosažení slouží osobním a / nebo kolektivním zájmům. Na tomto základě byla formulována hypotéza, že hodnoty, které slouží primárně individuálním zájmům (moc, úspěch, požitkářství, stimulace, samostatnost) tvoří souvislou oblast, která leží proti jiné souvislé oblasti, tvořené třemi typy hodnot, které slouží primárně kolektivním zájmům (benevolence, tradice, konformismus). Univerzalismus a bezpečnost slouží oběma zájmům a jsou umístěny na hranicích mezi těmito oblastmi. Nejpravděpodobnější oblast spirituálního typu je někde v kolektivní oblasti, snad mezi benevolencí a tradicí, možné je i umístění mezi benevolencí a univerzalizmem.

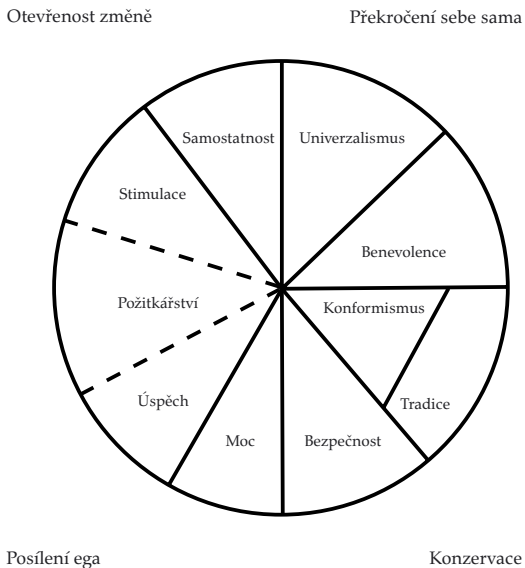
Současně s touto hypotézou byly formulovány i jemnější hypotézy, založené na analýze podobnosti cílů definujících každý hodnotový typ a psychologické, sociální a praktické důsledky současného usilování o každou dvojici typů. Za souladné typy byly označeny tradice a konformismus (oba zdůrazňují sebekontrolu a podřízení), konformismus a bezpečnost (oba zdůrazňují ochranu pořádku a harmonii ve vztazích), bezpečnost a moc (oba zdůrazňují potřebu vyhnout se hrozbám nejistot nebo je překonat kontrolou vztahů a zdrojů), moc a úspěch (oba zdůrazňují sociální nadřazenost a úctu), úspěch a požitkářství (oba mají co do činění s nestrídmostí), požitkářství a stimulace (oba s sebou nesou žádost po příjemném vzrušení), stimulace a samostatnost (oba zahrnují vnitřní motivaci k mistrovství a otevřenost ke změně), samostatnost a univerzalismus (oba vyjadřují důvěru ve vlastní úsudek a uspokojení s rozmanitostí života), univerzalismus a benevolence (oba se vztahují k zlepšení situace druhých a k překročení sobeckých zájmů). Hypotéza umísťuje vedle sebe také benevolenci a tradici, ačkoliv se nenašlo racionální zdůvodnění jejich kompatibility.

V konfliktu jsou samostatnost a stimulace na jedné straně a konformismus, tradice a bezpečnost na druhé straně, protože zdůrazňování nezávislého myšlení a jednání a podporování změn je v konfliktu se submisivní sebekontrolou, se zachováváním tradic a s ochranou stability. Univerzalismus a benevolence stojí proti úspěchu a moci, protože přijetí druhých jako rovných a zájem o jejich blaho je v rozporu s prosazováním sebe sama a se snahou po dominanci. Požitkářství je v rozporu s konformizmem a tradicí, protože oddávání se svým žádostem vylučuje sebekontrolu a přijetí vnějších omezení. Spiritualita je v konfliktu s požitkářstvím, mocí a úspěchem, neboť hledání smyslu pomocí překročení každodenní reality protirečí honbě za smyslovými a materiálními požitky.

Na základě empirických šetření provedených v mnoha zemích celého světa se ukázalo, že lidé rozlišují deset hodnotových typů. Spiritualita, alespoň v té operacionalizaci, která zde byla použita (vnitřní harmonie, spirituální život, životní smysl, odpoutání se od světských zájmů), nepatří mezi univerzální hodnotové typy. Na druhé straně, data neposkytla podporu pro myšlenku, že ještě nějaké hodnotové typy v teorii chybí. Hypotézy týkající se dynamické struktury hodnotových typů, kompatibility a konfliktů, byly v podstatě potvrzeny a jsou vyjádřeny v obr. 1. Schéma konfliktních a souladných vztahů postulovaných teorií je kruhové. Kruhové

uspořádání typů hodnot reprezentuje motivační kontinuum. Rozdělíme-li kruh na devět výsečí a začneme-li například u univerzalizmu, je v další výseči benevolence, ve třetí jsou hodnoty dvě, konformismus, který je blíže středu kruhu, a tradice, která je blíže okraji kruhu. Ve čtvrté výseči je umístěna bezpečnost, následuje moc, úspěch, požitkářství, stimulace a v deváté výseči je samostatnost. Čím blíže si jsou kterékoliv dva typy hodnot v libovolném směru kolem kruhu, tím podobnější si jsou jejich motivace, čím si jsou vzdálenější, tím protichůdnější jsou jejich motivace.⁶ Strukturu hodnot lze stručně vyjádřit ve dvou ortogonálních dimenzích. První dimenze proti sobě staví posílení ega (self-enhancement) a překročení sebe sama (self-transcendence). Na této dimenzi stojí hodnotové typy moc a úspěch, které zdůrazňují především sledování vlastních zájmů, v opozici k hodnotovým typům univerzalizmus a benevolence, které se starají zejména o blaho a zájmy druhých. Druhá dimenze proti sobě staví otevřenost změně (openness to change) a konzervaci (conservation). Na této dimenzi stojí hodnotové typy samostatnost a stimulace (nezávislé jednání, myšlení a citění, připravenost k novým zkušenostem) v opozici k hodnotovým typům bezpečnost, konformismus a tradice (sebeomezení, pořádek, odpor ke změnám). Požitkářství v sobě obsahuje jak prvky otevřenosti ke změně, tak prvky posílení ega.

Obr. 1. Teoretický model vztahů mezi deseti motivačními typy hodnot

Zdroj: [Schwartz 1992].

⁶ Dosavadní výzkumy v 18 zemích ukazují, že soubor deseti hodnotových typů je úplný. Ve všech výzkumných souborech se objevila očekávaná kruhová struktura [Schwartz 2001].

Měření hodnotových orientací metodou SVS

Metoda měření hodnotových orientací, která byla vyvinuta nejdříve, se nazývá Schwartzovo zjišťování hodnot (Schwartz Value Survey, SVS) [Schwartz 1992]. Respondent je požádán, aby posoudil 57 určitých hodnot⁷ jako „vůdčí (řídící) principy ve vašem životě“. Každá hodnota je upřesněna vysvětlením v závorce⁸ a respondent posuzuje hodnoty na devítibodové stupnici od 7 (je extrémně důležitá) do -1 (je v protikladu k mým hodnotám). Tyto specifické hodnoty měří deset teoreticky podložených hodnotových orientací. *Moc*: sociální moc, autorita, bohatství, zachování dobrého jména, společenské uznání. *Úspěch*: úspěšnost, schopnost, ctízádnost, vlivnost, inteligence. *Požitkářství*: zábava, užívání života, nestřídmost. *Stimulace*: odvaha, pestrý život, vzrušující život. *Samostatnost*: zvědavost, tvořivost, svoboda, volba vlastních cílů, nezávislost, sebeúcta. *Univerzalizmus*: ochrana životního prostředí, jednota s přírodou, svět krásy, tolerance, sociální spravedlnost, moudrost, rovnost, mírový svět, vnitřní harmonie. *Benevolence*: ochota, čestnost, odpuštění, odanost, zodpovědnost, duchovnost, skutečné přátelství, citová a duchovní intimita, smysl života. *Tradice*: podřízení se životním okolnostem, zbožnost, pokora, úcta k tradicím, mírnost, odpoutání od světských zájmů. *Konformizmus*: poslušnost, úcta k rodičům a starším lidem, zdvořilost, sebeovládání. *Bezpečnost*: čistota, národní bezpečnost, opětování služeb, sociální pořádek, bezpečnost rodiny, pocit sounáležitosti, zdraví.

Zjišťování hodnotových orientací pomocí portrétů

Schwartzovo zjišťování hodnot (SVS) vyžaduje vysokou úroveň abstraktního myšlení, a působí proto potíže lidem s nižším vzděláním, mládeži a lidem ze zemí, ve kterých vzdělávací systém neklade důraz na abstraktní myšlení. Mimo to je časově značně náročné. Proto byl vyvinut další instrument – Portrait Values Questionnaire (PVQ) [Schwartz et al. 2001]. Tento instrument je navržen tak, aby byl konkrétnější, a tedy přístupný všem skupinám, a aby byl méně časově náročný. Přitom ovšem musí měřit stejných deset typů hodnot. PVQ obsahuje krátké slovní portréty 29 různých lidí, například charakteristika *Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět* popisuje člověka, pro kterého jsou důležité univerzální hodnoty. *Je pro něj důležité, aby ho lidé respektovali. Chce, aby lidé dělali, co jim řekne* popisuje člověka, kterému „chutná moc“. U každého slovního portréту respondent určuje, do jaké míry se mu popsaná osoba podobá, a to zaškrtnutím jedné z šesti odpovědí: velmi se mi podobá, podobá se mi, podobá se mi trochu, podobá se mi málo, nepodobá se mi, vůbec se mi nepodobá. Respondent tedy porovnává portrét se sebou, nikoliv sebe s portrétem. Porovnání druhých se sebou směřuje po-

⁷ Původně bylo hodnot 56, později byla jedna vynechána, protože byla často špatně chápána, a dvě další byly přidány.

⁸ Viz Schwartz [1992].

zornost pouze na hodnotově relevantní aspekty druhých, kteří jsou vypodobněni. Naopak, porovnání sebe s druhými by mohlo zaostřit pozornost příliš na vlastní osobu, což by vedlo k tomu, že by si člověk uvědomil příliš mnoho svých osobních vlastností, a to i těch, které nejsou pro daný účel relevantní. Respondent by mohl přehlédnout podobnost hodnot, protože by v portrétu nenašel své další charakteristiky. PVQ je vytvořen ve dvou modifikacích, jedna je pro ženy, druhá pro muže.⁹

Na tomto místě je vhodné upozornit na to, že PVQ zjišťuje spíše podobnost s někým, kdo má určité cíle a aspirace (hodnoty), než podobnost s nositelem určitých rysů. Je to tak, že lidé, kteří si cení nějakého cíle, nemusí mít nutně odpovídající rys. Ani ti, kteří mají určitý rys, nemusí nutně oceňovat odpovídající cíl. Například člověk, který vysoko hodnotí tvořivost jako vůdčí princip v životě, nemusí být tvořivý a někdo, kdo je tvořivý, může přičítat tvořivosti jako hodnotě, která řídí jeho život, jen malý význam. Respondent, který řekne, že se mu velmi podobá osoba, pro kterou je důležité promýšlení nových myšlenek a tvořivost, odhaluje, jakou důležitost přičítá hodnotám samostatnosti, ačkoliv sám vůbec nemusí být tvůrčí.

Metody SVS a PVQ měření hodnotových priorit se významně liší v několika ohledech. PVQ měří hodnoty nepřímo, SVS přímo. Výsledkem PVQ jsou úsudky o podobnosti portrétu a respondenta. Výsledkem SVS je uspořádání důležitosti hodnot jakožto řídicích principů ve vlastním životě. Stimuly v PVQ jsou lidé, vyobrazení prostřednictvím svých cílů, aspirací a přání, stimuly v SVS jsou abstraktní hodnoty. SVS používá 9bodovou škálu, která obsahuje kladná i záporná čísla, některé body jsou i slovně označeny. PVQ požaduje na respondentovi, aby vybral jednu z šesti slovně popsaných alternativ. Schwartz et al. [2001] prokázali pomocí přístupu MTMM (multitrait-multimethod), že SVS a PVQ jsou ekvivalentní pro měření deseti hodnotových typů. Vnitřní reliabilita položek měřících určitý hodnotový typ pomocí PVQ je ale většinou nižší než u SVS.¹⁰ To má dvě příčiny: součtové indexy zahrnují málo položek a mnoho hodnotových typů má konceptuálně široké definice, které zahrnují více složek. Přitom položky byly vybrány tak, aby pokryly různé koncepční složky hodnotového typu, a ne aby redundantně měřily jeden koncept. PVQ s 29 portréty¹¹ obsahuje po dvou portrétech pro stimulaci, požitkářství a moc, po třech portrétech pro samostatnost, úspěch, bezpečnost, konformismus a benevolenci a po čtyřech portrétech pro tradici a univerzalismus. Ačkoliv vyplnění varianty PVQ s 29 portréty trvá maximálně deset minut [Schwartz et al. 2001], byla v Evropském sociálním výzkumu z roku 2002 použita na doporučení S. Schwartze vari-

⁹ Popisy osob v PVQ jsou naprosto stejné, jen popisují ženu, když je respondentkou žena, a muže, když je respondentem muž. Například: „Je pro ni důležité užívat si života. Ráda si dopřává“, „Je pro něj důležité užívat si života. Rád si dopřává“.

¹⁰ Cronbachovo alfa se u metody PVQ pohybovalo od 0,37 do 0,79 a u metody SVS od 0,45 do 0,76 a vnitřní konzistence byla u PVQ nižší v osmi z deseti hodnot.

¹¹ Existují i jiné varianty, například v jednom výzkumu byla použita varianta se 40 portréty [viz Bamberg et al. 2001], v Evropském sociálním výzkumu z roku 2002 byla použita varianta s 21 portréty.

anta s 21 portréty, jejíž vyplnění nebo zodpovězení trvá podle jeho odhadu pět až šest minut. Uvádím je ve znění pro respondenta – muže.¹²

Univerzalizmus

- C. Myslí si, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti.
- H. Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.
- S. Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj důležitá.

Benevolence

- L. Je pro něj velmi důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho.
- R. Je pro něj důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu blízcí.

Konformizmus

- G. Věří, že lidé by měli dělat to, co se jim řekne. Myslí si, že lidé by měli dodržovat pravidla vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.
- P. Je pro něj důležité, aby se vždy choval spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatně.

Tradice

- I. Je pro něj důležité být pokorný a skromný. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost.
- T. Tradice je pro něj důležitá. Snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho náboženství nebo v jeho rodině.

Bezpečnost

- E. Je pro něj důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho bezpečnost.

---

¹² Portréty jsou v dotazníku seřazeny v abecedním pořadí A, B, C, ..., S, T, U. Jsou uvedeny větou: „Nyní Vám stručně popíši určité lidi. Vyslechněte si prosím každý popis a řekněte mi, jak moc se Vám daná osoba podobá či nepodobá.“ Respondent má kartu s alternativami odpovědí: „Velmi se mi podobá“, „Podobá se mi“, „Podobá se mi trochu“, „Podobá se mi málo“, „Nepodobá se mi“, „Vůbec se mi nepodobá“.

N. Je pro něj důležité, aby mu vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.

Moc

B. Je pro něj důležité, aby byl bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci.

Q. Je pro něj důležité, aby ho lidé respektovali. Chce, aby lidé dělali, co jim řekne.

Úspěch

D. Je pro něj důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali, co dělá.

M. Je pro něj důležité být velmi úspěšný. Doufá, že lidé ocení, čeho dosáhl.

Požitekářství

J. Je pro něj důležité užívat si života. Rád si dopřává.

U. Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil. Je pro něj důležité dělat věci, které mu přinášejí potěšení.

Stimulace

F. Má rád překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí.

O. Vyhledává dobrodružství a rád riskuje. Chce mít vzrušující život.

Samostatnost

A. Promýšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro něho důležité. Rád dělá věci svým vlastním originálním způsobem.

K. Je pro něj důležité, aby si sám rozhodoval o tom, co dělá. Má rád svobodu a nezávislost na druhých.

Je nutné počítat s tím, že spolehlivost indexů bude nízká, ze stejného důvodu, který byl uveden u varianty PVQ s 29 portréty. V tom případě je možné kombinovat sousední hodnotové typy a vytvářet spolehlivější indexy širší hodnotové orientace, například konzervaci jako průměr položek konformizmu, bezpečnosti a tradice, otevřenost změně jako průměr položek samostatnosti, stimulace a požitkářství,¹³ posílení ega jako průměr položek moci a úspěchu, překročení sebe sama jako průměr položek benevolence a univerzalizmu. Schwartz [2001] uvádí ještě další mož-

---

¹³ Jelikož požitkářství v sobě obsahuje jak prvky otevřenosti ke změně, tak prvky posílení ega, rozhoduje se o jeho zařazení podle empirických výsledků. Ve většině případů bývá blíže samostatnosti a stimulaci než moci a úspěchu.

nost vytvoření širších hodnotových orientací, a sice všechny položky samostatnosti, stimulace, požitkářství, úspěchu a moci reprezentují individuální zájmy, všechny položky benevolence, konformizmu a tradice reprezentují kolektivní zájmy. Položky univerzalizmu a bezpečnosti jsou přechodové a reprezentují zájmy, které v sobě obsahují složku individuální i kolektivní.

Schwartz [2005a] přichází s dalšími principy, které organizují strukturu hodnot. Vztahy hodnot k úzkosti a strachu jsou jedněmi z nich. Hodnoty jako konformismus, tradice, bezpečnost a moc představují možnost jak se vypořádat se strachem a úzkostí. Lidé se snaží vyhnout konfliktům (konformismus), zachovávají současný řád (tradice, bezpečnost), aktivně kontrolují hrozby (moc). Hodnoty jako univerzalizmus, benevolence, samostatnost, stimulace a požitkářství vyjadřují motivace, které jsou prosté strachu a úzkosti. Úspěch má z tohoto hlediska dvojí roli: dosažení společenských standardů může kontrolovat úzkost a může být potvrzením schopností. Ve stejné práci Schwartz uvádí, že na základě výsledků konfirmační faktorové analýzy lze legitimně kombinovat všechny sousední hodnoty do vyšších typů. Tento výsledek je konzistentní s myšlenkou motivačního kontinua a dává badatelům volnost při vytváření typů vyššího řádu, které jsou užitečné z hlediska tématu zkoumání za předpokladu, že jsou tyto typy tvořeny ze sousedních hodnot. Tak například univerzalizmus a samostatnost mohou vytvářet typ „intelektuální otevřenost“ nebo moc a bezpečnost typ „kontrola nejistoty“.

Empirická zjištění z ESS 2002

a) Vnitřní reliabilita položek PVQ a dvourozměrná projekce jejich vztahů

Jak jsem se už zmínila v úvodu, hodnotové portréty byly zařazeny do Evropského sociálního výzkumu v roce 2002, který se uskutečnil asi ve 20 evropských zemích. Respondenti byli vybíráni komplexním náhodným výběrem. Výběrové velikosti s v jednotlivých zemích dosti liší. Uvedu je jen pro země, s jejichž daty budu dále pracovat: Řecko (2373), Slovinsko (1363), Maďarsko (1444), Česko (1063), Polsko (1805), Švýcarsko (1853), Nizozemsko (2183), Norsko (1714), Irsko (1671), Španělsko (1576). Vnitřní reliabilita položek měřících jednotlivé hodnotové typy je v českém datovém souboru podle očekávání nízká.¹⁴ Univerzalizmus ($\alpha=0,555$), benevolence ($\alpha=0,540$), konformismus ($\alpha=0,541$), tradice ($\alpha=0,352$), bezpečnost ($\alpha=0,505$), moc ($\alpha=0,484$), úspěch ($\alpha=0,678$), požitkářství ($\alpha=0,701$), stimulace ($\alpha=0,643$), samostatnost ($\alpha=0,562$). Kritériem DeVellise [2003: 95–96] by prošly jen úspěch a požitkářství. Výsledky z ostatních zemí jsou velmi podobné. Z toho důvodu jsem se zaměřila na hodnotové typy

¹⁴ Názory na výši Cronbachova alfa, kterou je už možné považovat za přijatelnou, se dosti liší. Uvedu zde názor R. F. DeVellise [2003: 95–96]: Hodnota alfa pod 0,60 je nepřijatelná, mezi 0,60 a 0,65 je nežádoucí, mezi 0,65 a 0,70 je nejmenší přijatelná, mezi 0,70 a 0,80 je slušná, mezi 0,80 a 0,90 velmi dobrá. Hodnota hodně nad 0,90 upozorňuje, že by se mělo uvažovat o zkrácení škály.

Tabulka 1. Hodnoty Cronbachova alfa

Typ Země	Konzervace	Otevřenost změně	Překročení sebe sama	Posílení ega
Řecko	0,698	0,783	0,753	0,661
Slovinsko	0,729	0,746	0,648	0,658
Maďarsko	0,681	0,704	0,703	0,682
Česko	0,671	0,771	0,700	0,753
Polsko	0,735	0,791	0,697	0,653
Švýcarsko	0,701	0,704	0,643	0,657
Nizozemsko	0,711	0,697	0,693	0,740
Norsko	0,717	0,790	0,686	0,758
Irsko	0,737	0,773	0,736	0,725
Španělsko	0,757	0,802	0,792	0,703

Zdroj: ESS.

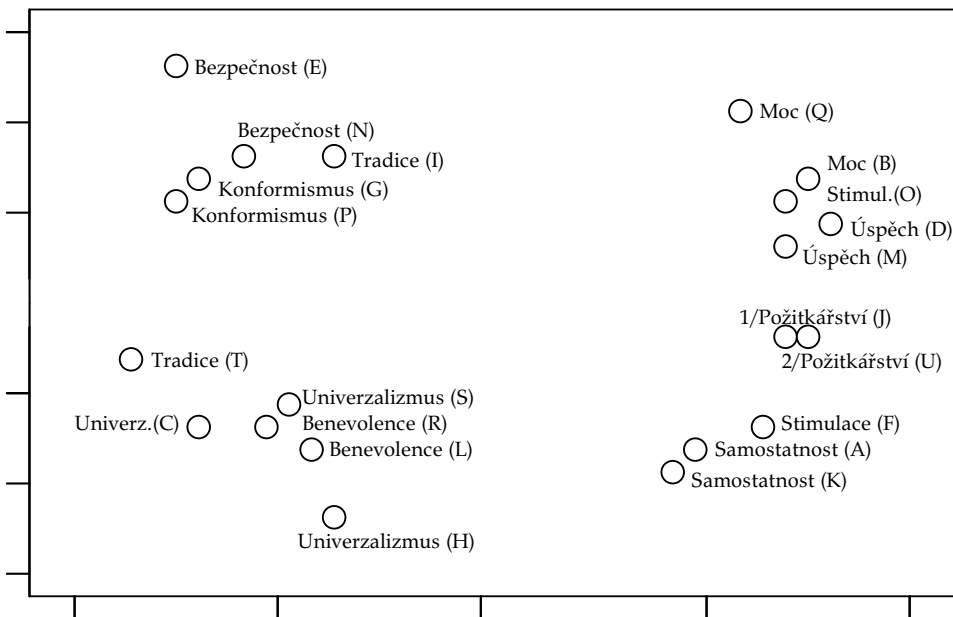
vyššího řádu, a sice na konzervaci, otevřenost změně, posílení ega a překročení sebe sama. V tabulce 1 je informace o vnitřní reliabilitě položek měřících tyto hodnotové typy ve všech vybraných zemích. Žádná z hodnot není podle kritéria DeVellise nepřijatelná, jedna je nežádoucí (0,643). Ostatní se pohybují v mezích nejmenší přijatelná a slušná.

Obrázky 2 a 3 představují dvourozměrnou projekci vztahů mezi položkami PVQ pomocí nemetrického mnohorozměrného škálování pro Českou republiku. Ideálně by měly odpovídat teoretickému modelu kruhového uspořádání hodnot z obr. 1. Položky jsou zobrazeny jako body ve dvourozměrném prostoru tak, že vzdálenosti mezi body odrážejí vzájemný vztah mezi položkami, který je vyjádřen Pearsonovým korelačním koeficientem.¹⁵ Obrázek 2 byl získán pomocí procedury Alscal a obrázek 3 pomocí procedury Proxcal z SPSS verze 12.¹⁶ Oba přístupy pracovaly se

¹⁵ Postačitelnost dvourozměrného prostoru je podložena hodnotami S-stress = 0,197, stress = 0,129, RSQ = 0,926 u obr. 2 a normalizovaný stress = 0,009, stress - I = 0,096, stress - II = 0,198, S - stress = 0,017, D. A. F. = 991, Tuckerův koeficient kongruence = 0,995 u obr. 3.

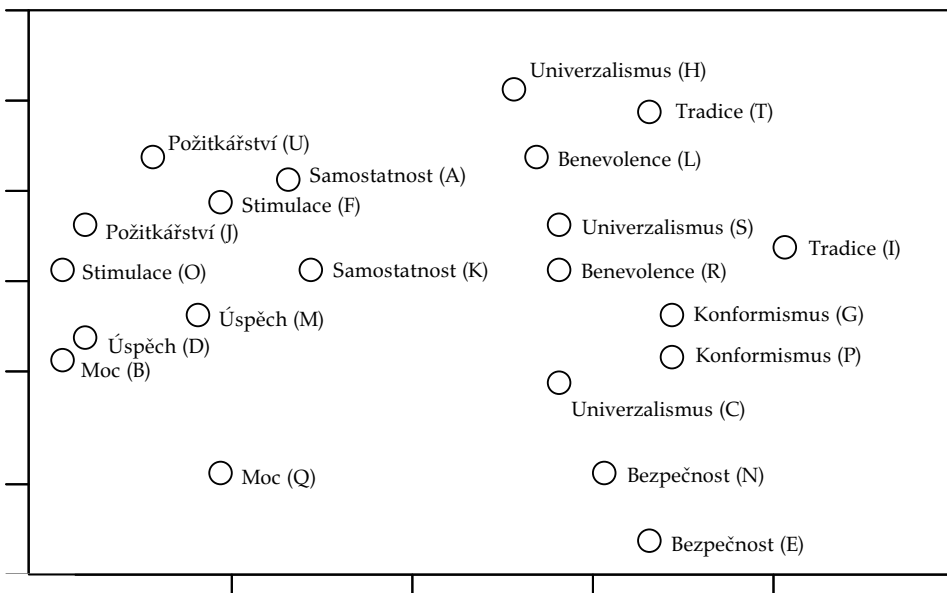
¹⁶ S. Schwartz se svými spolupracovníky používá k tomuto účelu analýzu struktury podobností (Similarity Structure Analysis, SSA) založenou na pracích Borg, Lingoes [1987], Borg a Shye [1993] a Guttman [1968]. Je známo, že lze získat velmi různé reprezentace s téměř stejnými hodnotami stresu (ukazatel vhodnosti určité reprezentace). Existují škálovací programy, hledající reprezentace, které mají dodatečné vlastnosti odvozené například z povahy dat nebo které odpovídají nějakému teoretickému modelu. V takovém případě se jedná o konfirmační analýzu struktury podobností [Borg, Lingoes 1987: 189]. Ačkoliv v literatuře, kterou jsem měla k dispozici, Schwartz nikde termín „confirmatory SSA“ nezmiňuje, je z textů zřejmé, že nějaký takový program používá, a že hledá řešení, které by se co nejvíce podobalo jeho teoretickému modelu – kruhovému uspořádání typů hodnot, a že ho skoro vždy nalézá.

Obr. 2. Struktura hodnot (výstup Alscal)

Zdroj: ESS.

Obr. 3. Struktura hodnot (výstup Proxscal)

Zdroj: ESS.

„slepon optimalizací“, protože to jinak neumí, nešlo tedy o konfirmační přístup, a proto nečinme žádné závěry z toho, že řešení tak zcela neodpovídají teoretickému modelu z obrázku 1 s kruhovým uspořádáním typů hodnot (to platí, myslím, více pro řešení z Proxscal, méně už pro řešení z Alscal).¹⁷ Z obou reprezentací je vidět to, co už bylo zřejmé z analýzy spolehlivosti, a sice že není možné pracovat s deseti hodnotami, ale pouze s typy vyšších řádů. Rovněž pro všechny ostatní země je dvourozměrná projekce vztahů mezi položkami PVQ postačující a podobná té české.

b) Hodnotové typy konzervace, otevřenost změně, posílení ega, překročení sebe sama

Nejprve jsem si položila otázku, jak jsou tyto typy ve výběrových souborech zastoupeny. Jelikož jsem se s tímto problémem v žádné z citovaných prací nesetkala, neměla jsem vůbec představu, co mohu čekat. Za tím účelem jsem vytvořila proměnné *konzervace*, *otevřenost změně*, *posílení ega* a *překročení sebe sama*. Číselná hodnota proměnné *konzervace* pro určitého respondenta je dána aritmetickým průměrem číselných hodnot, které respondent udal u položek E, N, G, P, I, T, přičemž odpovědi „velmi se mi podobá“ bylo přiřazeno číslo 6, odpovědi „podobá se mi“ číslo 5, „podobá se mi trochu“ číslo 4, „podobá se mi málo“ číslo 3, „nepodobá se mi“ číslo 2, „vůbec se mi nepodobá“ číslo 1. Obdobně jsou vytvořeny další proměnné. Do proměnné *otevřenost změně* vstupují položky A, K, F, O, J, U,¹⁸ do proměnné *posílení ega* položky B, Q, D, M a do proměnné *překročení sebe sama* položky C, H, S, L, R. Respondenta jsem zařadila do typu *konzervace*, jestliže číselná hodnota, kterou měl u proměnné *konzervace*, byla vyšší než hodnoty, které měl u proměnných *otevřenost změně*, *posílení ega*, *překročení sebe sama*. Obdobně jsem vytvořila typy *otevřenost změně*, *posílení ega*, *překročení sebe sama*.¹⁹ Nakonec jsem vytvořila proměnnou *hodnotová orientace*, jejímiž hodnotami jsou jednotlivé typy. Tabulka 2 ukazuje rozdělení této proměnné spolu s adjustovanými rezidui v jednotlivých zemích. Česká republika se rozdělením proměnné *hodnotová orientace* nejvíce podobá Maďarsku, Irsku, Španělsku a Řecku.²⁰ Extrémními zeměmi jsou Polsko na jedné straně s vysokým podí-

¹⁷ Nezáleží na tom, že v obrázku 2 je univerzalismus umístěn vlevo dole a nikoliv vpravo nahore. Pootočení nehraje žádnou roli ani zde, ani v teoretickém modelu.

¹⁸ Položky pozitivitvosti se ukázaly být blíže položkám samostatnosti (A, K) a stimulace (F, O) než položkám moci (B, Q) a úspěchu (D, M), proto jsem je zahrнула pod *otevřenost změně* a ne pod *posílení ega*. To platí pro všechny země, s kterými zde pracuji. Neplatí to např. pro Velkou Británii, proto jsem ji do analýz nezahrнула.

¹⁹ V každé ze zemí se vyskytl i určitý počet respondentů, kteří měli více maxim. V Řecku tvořili 3,8 %, ve Slovinsku 4,2 %, v Maďarsku 2,4 %, v Česku 3,1 %, v Polsku 4,7 %, ve Švýcarsku 1,1 %, v Nizozemsku 1,9 %, v Norsku 1,6 %, v Irsku 4,0 %, ve Španělsku 2,8 %. Dále pracuji jen s „čistými typy“.

²⁰ Toto tvrzení je založeno na rozboru tabulky 2 a na výsledcích korespondenční analýzy, které jsou k dispozici u autorky.

Tabulka 2. Rozdělení proměnné hodnotová orientace v jednotlivých zemích a adjustovaná rezidua

Typ Země	Konzervace	Otevřenost změně	Překročení sebe sama	Posílení ega
Řecko	37,7 %	9,2 %	46,0 %	7,1 %
	14,0	-6,5	-9,2	3,0
Slovinsko	28,3 %	18,8 %	46,8 %	6,1 %
	2,1	5,8	-6,1	0,6
Maďarsko	27,5 %	14,3 %	51,4 %	6,8 %
	1,5	0,9	-2,8	1,8
Česko	32,1 %	10,8 %	50,4 %	6,7 %
	4,8	-2,7	-3,0	1,4
Polsko	40,2 %	10,3 %	42,0 %	7,4 %
	14,4	-4,1	-11,3	3,1
Švýcarsko	8,5 %	16,6 %	71,8 %	3,0 %
	-18,0	4,2	15,5	-5,4
Nizozemsko	15,7 %	18,1 %	61,8 %	4,4 %
	-11,5	6,6	6,9	-2,8
Norsko	19,0 %	15,1 %	61,3 %	4,6 %
	-6,8	2,0	5,6	-2,1
Irsko	25,7 %	12,3 %	56,0 %	5,9 %
	-0,1	-1,4	1,0	0,3
Španělsko	26,6 %	9,5 %	57,8 %	6,1 %
	0,7	-4,8	2,4	0,7

Zdroj: ESS.

lem konzervačního typu a Švýcarsko na straně druhé s vysokým podílem typu překročení sebe sama. Česká republika je blíže Polsku než Švýcarsku. Dominantním typem je ve všech zemích typ překročení sebe sama, jeho nejslabší dominanci pozorujeme v Polsku, nejsilnější ve Švýcarsku. Konzervační typ je výrazně méně zastoupen v zemích západní Evropy než v zemích střední Evropy, což je v konzistenci s výsledky Schwartze a Bardiho [1997], kteří zjistili, že konzervační hodnoty jsou důležitější ve východní Evropě než v západní Evropě.²¹

²¹ Výzkumy, o které se autoři opírají, byly uskutečněny v 21 evropských zemích včetně České republiky v letech 1988–1993, hodnotové orientace byly měřeny metodou SVS. Data byla sbírána mezi středoškolskými učiteli a vysokoškolskými studenty.

c) Souvislost pohlaví, věku, vzdělání a zbožnosti s hodnotovou orientací

Často byla zkoumána souvislost pohlaví, věku, vzdělání a religiozity s každou z deseti hodnot, a to pomocí korelačního koeficientu [viz například Schwartz et al. 2001]. Z výsledků jsem odvodila následující hypotézy pro vztah mezi pohlavím, věkem, vzděláním, zbožností a hodnotovou orientací.

Hypotéza 1. Ženy patří častěji než muži do typu konzervačního a překročení sebe sama, zatímco muži patří častěji než ženy do typu otevřenost změně a posílení ega.

Tuto hypotézu podporují některé psychoanalytické, kulturně-feministické a evoluční teorie [například Prince-Gibson a Schwartz 1998], podle kterých by ženy měly klást větší důraz na expresivně-komunální hodnoty, jako je například benevolence, zatímco muži by měli zdůrazňovat instrumentální hodnoty, jako je například moc. Naopak podle interakcionistických teorií [například Deaux a Major 1990] by neměly existovat žádné konzistentní genderové rozdíly.

Hypotéza 2. Zastoupení konzervačního typu a typu překročení sebe sama se zvětšuje s přibývajícím věkem. Zastoupení typu otevřenost změně a posílení ega se s přibývajícím věkem zmenšuje.

Čím jsou lidé starší, tím více jsou zakořeněni v sociálních sítích, tím více se drží navykklých vzorců chování, a tím méně jsou vystaveni změnám a novým výzvám. To znamená, že s přibývajícím věkem lze očekávat nárůst konzervačního typu a úbytek typu otevřeného změnám. Jakmile lidé založí rodinu a dosáhnou pevného postavení v zaměstnání, přestávají se soustředit jen sami na sebe a začínají se více starat o blaho ostatních. Z toho můžeme usuzovat, že s přibývajícím věkem ubývá typu posílení ega a přibývá typu překročení sebe sama.

Hypotéza 3. S růstem vzdělání přibývá typu otevřeného změnám a ubývá typu konzervačního.

Tato hypotéza je založena na zkušenosti, že čím lepší vzdělání, tím větší intelektuální otevřenost, flexibilita, zvědavost, tvořivost a také otevřenost k nerutinním ideám a aktivitám. Na druhou stranu, čím lepší vzdělání, tím méně konformizmu a vyznávání tradičních hodnot.

Hypotéza 4. Čím větší zbožnost, tím větší zastoupení konzervačního typu a menší zastoupení typu otevřeného změně a posílení ega.

Předpokládám totiž, že zbožnost sebou nese příklon ke konformitě a tradičním hodnotám a je v protikladu s požitkářstvím, stimulačními hodnotami a s bažením po úspěchu a moci.

Tabulka 3. Rozdělení procent a adjustovaná rezidua v třídění pohlaví × typ (Česká republika)

Typ Pohlaví	Konzervace	Otevřenost změně	Překročení sebe sama	Posílení ega
Muž	30,6 %	14,3 %	46,8 %	8,3 %
	-1,0	3,8	-2,3	2,0
Žena	33,7 %	7,1 %	54,0 %	5,2 %
	1,0	-3,8	2,3	-2,0

Zdroj: ESS.

Goodmanovo a Kruskalovo tau = 0,005, přibližná významnost = 0,002.

Z dat výzkumu ESS 2002 se ukázalo, že ženy patří významně častěji než muži do konzervačního typu jen v polovině zemí (v Řecku, Slovinsku, Maďarsku, Polsku a Španělsku). V druhé polovině zemí není z tohoto hlediska mezi pohlavími významný rozdíl. Do typu překročení sebe sama patří ženy významně častěji ve většině zemí (ve Slovinsku, Maďarsku, Česku, Švýcarsku, Nizozemsku, Norsku a Irsku). Ve zbylých třech zemích (Řecko, Polsko, Španělsko) není z tohoto hlediska mezi muži a ženami významný rozdíl. Do typu otevřenost změně a posílení ega patří naopak významně častěji muži. U prvně jmenovaného typu tomu tak je ve všech zemích kromě Irska, kde je procentní zastoupení typu otevřenost změně prakticky stejné u obou pohlaví. U druhého typu to neplatí jen ve Švýcarsku a v Norsku, kde opět nebyl prokázán v tomto ohledu mezi muži a ženami významný rozdíl. Tato zjištění vyvracejí univerzální platnost hypotézy 1. Beze zbytku ji potvrzují jen data Slovinska a Maďarska, její druhou část potvrzují navíc i data Řecka, Česka, Polska, Nizozemska a Španělska. Výsledky za Českou republiku jsou v tab. 3.²²

Co se týče vlivu věku na hodnotové orientace, v souladu s hypotézou 2 jsou jen výsledky týkající se konzervačního typu a typu otevřenost změně. Ve všech zemích lze vysledovat, že s rostoucím věkem přibývá prvního a ubývá druhého. Růst respektive pokles však nejsou rovnoměrné a stejné ve všech zemích. Zbývající část hypotézy 2 nenachází podporu v datech sledovaných zemí. Lze jen říci, že ve většině zemí je největší zastoupení typu posílení ega ve věkové kategorii 16–34 let a nejmenší ve věkové kategorii 65+. Pro zastoupení typu překročení sebe sama je převažujícím modelem nejprve růst a pak pokles s různou intenzitou v různých zemích. Situaci v České republice ukazuje tabulka 4.²³

Při zkoumání vlivu vzdělání na hodnotovou orientaci pracuji jen s daty respondentů, kterým bylo v době dotazování alespoň 25 let. Předpokládám, že po tomto věku už se typ vzdělání podle jeho obvyklé kategorizace nebude u naprosté vět-

²² Výsledky z ostatních zemí jsou k dispozici u autorky.

²³ Údaje pro ostatní země jsou k dispozici u autorky.

Tabulka 4. Rozdělení procent a adjustovaná rezidua v třídění věk × typ (Česká republika)

Typ Věk	Konzervace	Otevřenost změně	Překročení sebe sama	Posílení ega
16–24	6,6 % -6,0	41,5 % 10,9	41,5 % -1,9	10,4 % 1,6
25–34	25,0 % -1,9	12,5 % 0,7	50,0 % -0,1	12,5 % 2,9
35–44	32,5 % 0,1	11,8 % 0,5	49,1 % -0,4	6,5 % -0,1
45–54	28,6 % -1,4	7,1 % -2,0	56,3 % 2,1	8,0 % 0,9
55–64	38,1 % 1,9	3,3 % -3,5	55,8 % 1,6	2,8 % -2,3
65–74	46,6 % 3,8	3,1 % -3,0	47,3 % -0,8	3,1 % -1,8
75–94	56,1 % 4,3	1,5 % -2,5	39,4 % -1,8	3,0 % -1,2

Zdroj: ESS.

Goodmanovo a Kruskalovo tau = 0,056, přibližná významnost = 0,000.

šiny dále měnit. Hypotéza 3 platí ve všech zemích jen v té části, která se týká konzervativního typu. Zastoupení tohoto typu skutečně rychle klesá s rostoucím vzděláním.²⁴ O typu otevřeného změnám můžeme říci společně pro všechny země jen to, že v žádné zemi se jeho zastoupení s rostoucím vzděláním nezmenšuje. V některých zemích můžeme pozorovat nárůst (například v Řecku, Slovinsku, Polsku, Švýcarsku, Nizozemsku a Norsku), v některých k výraznějším změnám nedochází. Zastoupení typu překročení sebe sama má tendenci se zvětšovat s rostoucím vzděláním až na dvě výjimky, a těmi jsou Švýcarsko a Nizozemsko, kde se zastoupení tohoto typu s růstem vzdělání nemění. O zastoupení typu posílení ega lze říci něco podobného jako o zastoupení typu otevřeného změnám. Nikde nepozorujeme, že by jeho zastoupení s rostoucím vzděláním výrazně klesalo, v Nizozemsku, Norsku a v Irsku roste, jinde je spíše neměnné. Situaci v České republice zachycuje tabulka 5.²⁵

²⁴ Pracuji s mezinárodní kategorizací, která má 6 kategorií. 0 = not completed primary education, 1 = primary or first stage of basic, 2 = lower secondary or second stage of basic, 3 = upper secondary, 4 = post secondary but non-tertiary, 5 = first stage of tertiary, 6 = second stage of tertiary, kterou jsem zúžila na tři kategorie: 1 = 0, 1, 2; 2 = 3; 3 = 4, 5, 6. Kromě této kategorizace je pro každou zemi zaznamenaná i její vlastní národní kategorizace, s tou pracuji v tabulce 5.

²⁵ Výsledky pro ostatní země jsou k dispozici u autorky.

Tabulka 5. Rozdělení procent a adjustovaná rezidua pro respondenty od 25 let v třídění vzdělání × typ (Česká republika)

Typ Vzdělání	Konzervace	Otevřenost změně	Překročení sebe sama	Posílení ega
Základní	49,5 %	3,0 %	45,5 %	2,0 %
	3,1	-1,7	-1,2	-1,9
Další bez maturity	41,1 %	6,5 %	47,8 %	4,7 %
	3,1	-0,6	-1,8	-1,8
S maturitou	29,7 %	8,0 %	53,3 %	9,0 %
	-2,5	0,8	0,9	2,3
Další	20,6 %	9,9 %	61,1 %	8,4 %
	-3,8	1,4	2,4	1,1

Zdroj: ESS.

Goodmanovo a Kruskalovo tau = 0,018, přibližná významnost = 0,000.

Tabulka 6. Rozdělení procent a adjustovaná rezidua v třídění zbožnost × typ (Česká republika)

Typ Zbožnost	Konzervace	Otevřenost změně	Překročení sebe sama	Posílení ega
0, 1, 2, 3	27,0 %	13,7 %	50,5 %	8,8 %
	4,7	3,9	0,2	3,5
4, 5, 6	40,2 %	6,5 %	49,5 %	3,7 %
	2,7	-2,2	-0,2	-1,9
7, 8, 9, 10	42,8 %	4,8 %	50,0 %	2,4 %
	3,1	-2,7	-0,1	-2,4

Zdroj: ESS.

Goodmanovo a Kruskalovo tau = 0,013, přibližná významnost = 0,000.

Otázka, kterou byla zjišťována zbožnost, je následujícího znění: „Jak jste zbožný(á) – bez ohledu na to, zda se hlásíte k nějakému konkrétnímu náboženství?“ Respondent měl pro odpověď k dispozici 11bodovou stupnici, slovně popsaná je jen počáteční a koncová hodnota (00 = vůbec nejsem zbožný(á), 10 = jsem velmi zbožný(á)). Rozdělení četností v procentech v České republice je následující: vůbec nejsem zbožný (27,6 %), 1 (14,0 %), 2 (10,8 %), 3 (9,0 %), 4 (4,7 %), 5 (12,4 %), 6 (5,2 %), 7 (5,9 %), 8 (4,9 %), 9 (2,9 %), jsem velmi zbožný (2,4 %). Česká republika je jednoznačně zemí s nejméně zbožným obyvatelstvem. Jejím protipólem je Řecko. Značně

zbožné jsou i Polsko a Irsko. Následují Švýcarsko, Nizozemsko, Slovinsko, Maďarsko, Španělsko a Norsko.²⁶

S růstem zbožnosti se zvětšuje zastoupení konzervačního typu ve všech zemích s výjimkou Norska, kde pozorujeme nárůst jen mezi malou (kategorie 0–3) a střední zbožností (kategorie 4–6). Obzvláště silný nárůst zastoupení konzervačního typu při růstu zbožnosti evidujeme u značně zbožných zemí (Řecko, Polsko, Irsko), ale také u Španělska. Část hypotézy 4, která se týká vlivu zbožnosti na zastoupení konzervačního typu je tedy daty potvrzena s výjimkou Norska. S růstem zbožnosti se zmenšuje zastoupení typu otevřenost změně ve všech zemích, což odpovídá formulaci hypotézy 4. Zvláště markantní je tento jev v Řecku, Polsku, Švýcarsku, Nizozemsku a Irsku. S růstem zbožnosti se výrazně nemění zastoupení typu posílení ega v Řecku, Slovinsku, Švýcarsku a Norsku, v ostatních zemích lze vysledovat klesavý trend, jak předpokládala hypotéza 4. S růstem zbožnosti se zastoupení typu překročení sebe sama zvětšuje ve Švýcarsku, Nizozemsku a Norsku, zmenšuje v Řecku, Polsku a Španělsku a zůstává beze změny ve Slovinsku, Maďarsku, Česku a Irsku. Příklad České republiky zachycuje tabulka 6.²⁷

Závěrečné shrnutí

Cílem tohoto článku bylo informovat o metodách měření hodnot, které vyvinul S. H. Schwartz, a které se často používají zejména při mezinárodních srovnáních. Nejprve byl podán nástin vývoje teorie, která vyústila do definování osmi hodnotových typů a do specifikace souboru dynamických vztahů mezi nimi. Pak byl čtenář seznámen s modifikací této teorie, která se nakonec ustálila na deseti hodnotových typech a na kruhovém schématu konfliktních a souladných vztahů mezi nimi. V další části bylo stručně popsáno měření hodnotových orientací metodou SVS. Větší pozornost byla věnována metodě PVQ, která byla v roce 2002 použita v Evropském sociálním výzkumu, kterého se zúčastnila i Česká republika. Část článku je proto věnována analýze dotazníku hodnotových portrétů deseti vybraných zemí, která se zaměřuje na vnitřní reliabilitu položek PVQ, na dvourozměrnou projekci jejich vztahů a na vytvoření typologie respondentů vzhledem k hodnotám, které vyznávají. Ukázalo se, že vnitřní reliabilita položek měřících jednotlivé hodnotové typy je ve všech zemích nízká. Uspokojivější situace je u hodnotových typů vyššího řádu, které nakonec posloužily k vytvoření hodnotové typologie respondentů. Mezi další zjištění patří, že vzhledem k této typologii jsou mezi zeměmi značné rozdíly. Nejvíce se od sebe liší Polsko s nejsilněji zastoupeným konzervačním typem a s nejméně zastoupeným typem překročení sebe sama a Švýcarsko, kde je tomu přesně naopak. Česká republika je z tohoto hlediska mnohem podobnější Polsku než Švýcarsku. By-

---

²⁶ Toto pořadí je odvozeno z výsledků korespondenční analýzy, které jsou k dispozici u autorky.

²⁷ Údaje z ostatních států jsou k dispozici u autorky.

ly formulovány čtyři hypotézy o souvislosti pohlaví, věku, vzdělání a zbožnosti s hodnotovou orientací. Ani jedna z hypotéz nebyla daty beze zbytku podpořena, i zde existují velké rozdíly mezi jednotlivými zeměmi.

BLANKA ŘEHÁKOVÁ je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR. V současné době je členkou oddělení Hodnotové orientace ve společnosti. Zaměřuje se na studium široce pojetých hodnot. Zabývá se rovněž statistickým modelováním a sociálními sítěmi.

Literatura

- Bamberg, S., J. Herrmann, S. Kynast, P. Schmidt. 2001. *Portraits value questionnaire – Ein neues Instrument zur Messung von Schwartz Theorie grundlegender menschlicher Werte*. Manuskript, Univerzita Giessen.
- Borg, I., J. C. Lingoes. 1987. *Multidimensional similarity structure analysis*. New York: Springer.
- Borg, I., S. Shye. 1993. *Facet theory: The method and its applications*. Newbury Park, CA: Sage.
- Clarke, H. D., A. Kornberg, C. McIntyre, P. Bauer-Kasse, M. Kasse. 1999. „The effect of economic priorities on the measurement of value change: New experimental evidence.“ *American Political Science Review* 93: 637–647.
- Deaux, K., B. Major. 1990. „A social psychological model of gender.“ Pp. 89–99 in D. L. Rhode (ed.) *Theoretical perspectives on sexual difference*. New Haven: Yale University.
- DeVellis, R. 2003. *Scale development: theory and applications*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Guttman, L. 1968. „A general nonmetric technique for finding the smallest coordinate space for a configuration of points.“ *Psychometrika* 33: 495–506.
- Hofstede, G. 1980. *Culture's consequences: International differences in Work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. 1991. *Culture and organizations: Software of the mind*. London: McGraw-Hill.
- Inglehart, R. 1977. *The silent revolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Prince-Gibson, E., S. H. Schwartz. 1998. „Value priorities and gender.“ *Social Psychology Quarterly* 61: 49–67.
- Rabušic, L. 2000. „Je česká společnost ‚postmaterialistická‘?“ *Sociologický časopis* 36: 3–22.
- Rokeach, M. 1967. *Value survey*. Sunnyvale, CA: Halgren Tests.
- Rokeach, M. 1973. *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Řeháková, B. 2001a. „Změny hodnot v České republice a Inglehartova hodnotová typologie.“ Pp. 47–71 in L. Rabušic (ed.) *České hodnoty 1991–1999*. Brno: Masarykova univerzita.
- Řeháková, B. 2001b. „Who are the Czech materialist, post-materialist, and those who are ‚mixed‘, and how do they differ in their opinions and attitudes on selected-primary political-subjects.“ *Czech Sociological Review* 9: 35–52.
- Schwartz, S. H. 1992. „Universals in the content and structure of values: Theory and

- empirical tests in 20 countries." Pp. 1–65 in M. Zanna (ed.) *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. 1996. „Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems.“ Pp. 1–24 in C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (eds.) *The psychology of values: The Ontario symposium* (Vol. 8). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schwartz, S. H., A. Bardi. 1997. „Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe.“ *Political Psychology* 18: 385–410.
- Schwartz, S. H., W. Bilsky. 1987. „Toward a psychological structure of human values.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 53: 550–562.
- Schwartz, S. H., W. Bilsky. 1990. „Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 56: 878–891.
- Schwartz, S. H., A. Lehman, S. Roccas. 1999. „Multimethod probes of basic human values.“ Pp. 107–123 in J. Adamopoulos, Y. Kashima (eds.) *Social Psychology and Culture Context: Essays in Honor of Harry C. Triandis*. Newbury Park, CA: Sage.
- Schwartz, S. H., G. Melech, A. Lehmann, S. Burgess, M. Harris, V. Owens. 2001. „Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement.“ *Journal of Cross-cultural Psychology* 32: 519–542.
- Schwartz, S. H. 2001. „A proposal for measuring value orientation across nations.“ Pp. 241–296 in *The European social survey core questionnaire development*. ESS central co-ordinating team.
- Schwartz, S. H. 2005a. „Basic human values: Their content and structure across countries.“ In A. Tamayo, J. Porto (eds.) *Valores e trabalho (Values and work)*. Brasilia: Editora Universidade de Brasilia. Těž manuskript (2003a).
- Schwartz, S. H. 2005b. „Robustness and fruitfulness of a theory of universals in individual values.“ In A. Tamayo, J. Porto (eds.) *Valores e trabalho (Values and work)*. Brasilia: Editora Universidade de Brasilia. Těž manuskript (2003b).